

Jan Kryštůfek – Petr Mašek

„Šakal a vlci se plíží...“ Osud Franze Stowitschka (1890–1959)

Jan Kryštůfek

Knihovna Národního muzea
oddělení zámeckých knihoven
Václavské náměstí 68
110 00 Praha

Petr Mašek

Knihovna Národního muzea
oddělení zámeckých knihoven
Václavské náměstí 68
110 00 Praha

‘The Jackal and the Wolves Are Sneaking...’

The Fate of Franz Stowitschek (1890–1959)

Abstract: The article examines the life and career of Professor Franz Stowitschek (1890–1959), a German educator, journalist, politician, and cultural figure active in Austria and post-war Czechoslovakia. Drawing on archival sources, printed materials, and regional literature, it reconstructs his political development within the Czech–German milieu of the Eagle Mountains (*Orlické hory*), his early literary work, and especially the circumstances surrounding the censorship intervention against his prose *Der Berghof* (1913). The text analyses the response of the Chrudim court, the subsequent parliamentary interpellation by Karl Hermann Wolf, and the mechanism of the so-called immunisation of printed matter within Austro-Hungarian law. The study further traces Stowitschek’s interwar professional and political activities, his evolving relationship with interwar Czechoslovakia, and his activist politics within the German Agrarian Union, including his contacts with Franz Spina. Attention is also paid to his position during the Protectorate and after 1945, when — thanks to his pre-war stances — he avoided expulsion; in the 1950s, however, he became the subject of a politically motivated trial and, shortly before his death, he was accused of supporting ‘revanchist movements and fascism’. The text thus presents a highly atypical life trajectory within the complex national and political circumstances of the twentieth century.

Keywords: censorship — German minority — agrarianism — Czech–German relations — political trials

Dvacáté století přineslo pro většinu obyvatel Evropy nečekané životní zvraty, lidé byli nuceni se rozhodovat, ke kterému politickému směru či národnímu společenství se přidají, do jaké míry jej budou podporovat a jaké ohledy na jiné obyvatele budou brát. Politické postoje lidí se v průběhu času vyvíjely, radikalizovaly či naopak tlumily, nebo dokonce zcela měnily, což jim následně přinášelo další obtíže. Následující text popisuje jeden velmi netypický osud 20. století.

Případ Berghof

Národnostní konflikty, které sužovaly České země na počátku 20. století, se přenášely z ulic na stránky novin, knih i sněmovní půdu.¹ V roce 1913 publikoval student Franz Stowitschek (16. 3. 1890 – 10. 8. 1959)² báseň v próze s názvem *Der Berghof*.³ Vydavatelem knížky byl lanškrounský tiskař Josef Czerny.⁴ Karlsruher Virtueller Katalog (dále KVK) eviduje pouze dva exempláře této knihy, jeden v Deutsche Nationalbibliothek (Lipsko a Frankfurt nad Mohanem), druhý v Martin Opitz Bibliothek v Bochumi. Třetí exemplář se nachází v zámecké knihovně Malonice, jejíž majitelkou byla v roce 1913 Marie (1843–1928), vdova po Josefu šlechtici Lumbe z Mallonic (1843–1903), rozená Hoffová.⁵ Na titulní straně tohoto brožovaného dílka čtenáře na první pohled upoutá ukazovacími ručičkami zvýrazněný text „Konfisziert gewesen und [...] wieder freigegeben“, tj. kniha byla nejprve konfiskována a později opět povolena. Proč k tomu došlo?

Její autor Franz Stowitschek se narodil v rodině tkalce ve Stanovníku (součást obce Těchonín) v Orlických horách, které považoval za svou domovinu. Obec ležela na česko-německé jazykové hranici. Celá tato oblast se vyznačovala nízkou mírou urbanizace. V roce 1850 žilo v obci Těchonín 842 Němců a 37 Čechů.⁶ Brzy se však začala situace v regionu měnit, protože zde byla nouze o tkalce, lesní dělníky apod. Čechům, kteří měli zájem do oblasti přesídlit, slibovaly české banky poskytovat výhodné úvěry. Do regionu mířily i česko-německé rodiny.⁷ V roce 1920 žilo v Těchoníně 814 Němců a 140 Čechů.⁸ Docházelo tak k pozvolnému počestřování kraje, což Stowitschek pozoroval se zjevnou nelibostí.

Báseň *Der Berghof* počíná popisem krásné, sluncem zalité krajiny, ve které po generace vedou nesmírně těžký život němečtí sedláci. Pojednou se v kraji objevují strašidla nové doby, šakal a vlci (Češi), kteří zneužívají těžkou práci znavené sedláky a skupují jejich statky. Dvůr za dvorem tak přecházejí do českých rukou, Češi zabírají „zemi německým potem a krví oplodněnou“ a místa, kde „kdysi zněla

↑ Obr. 1. Obálka publikace *Der Berghof*. Foto: Jan Kryštůfek

- 1 Jednání říšské rady a zemských sněmů bylo paralyzováno častými obstrukcemi mezi Čechy a Němci. V Čechách se například musela řešit praktická otázka schválení zemského rozpočtu. Císař proto v červenci 1913 tzv. anenskými patenty český zemský sněm rozpustil. Zemské finance začala řídit císařem jmenovaná zemská správní komise. Český zemský sněm se pak již nikdy nesešel. URBAN 1991, s. 212.
- 2 Základní biografická informace srov. COLLEGIUM CAROLINUM 2015, s. 81–83.
- 3 STOWITSCHKE 1913, s. 72. Autoři děkují Ivaně Pešoutové z oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea za upozornění na tuto publikaci.
- 4 Josef Czerny v Lanškrouně vydal dle KVK necelou stovku spíše menších knih, často s regionální tematikou. Působil od počátku 20. století až do roku 1945. Od roku 1923 vydával také *Landskroner Zeitung – Deutsche Grenzwacht*. Za poskytnutí informací děkují Jaroslavu Čadkovi z Městského muzea v Lanškrouně.
- 5 Genealogická data Lumbe z Mallonic srov. VAVŘÍNEK 2007, s. 254–257.
- 6 OSN 1906, s. 150.
- 7 TROJAN – VAŇOUSEK 2022, s. 15.
- 8 Tamtéž, s. 15.

mohutná německá píseň“, přicházejí do „zlodějských rukou nepřítelů“. Pozornost je věnována konkrétnímu statku Berghof,⁹ patřícímu staré německé rodině, jehož majitel má pouze jednu dceru Marii. Tu důrazně varuje, aby se nikdy „nevrhla do rukou žádnému Čechovi, i kdyby byl vážený a bohatý“. Své varování zdůrazní kletbou a krátce nato zemře. Marii miluje chudý čeledín Hans Rohner, syn domkáře, kterého Marie pyšně odmítne a vzdor otcově kletbě se vdá za Čecha, jemuž autor nepovažoval za nutné přidělit jméno. Již v kostele, když vysloví své ano, pochopí, že se stala chyba. Přítomní Češi jásají, že získali další statek, a zálučný český kněz Chytrý si „mne tlusté ruce“. Bezejmenný manžel se k Marii chová hrubě, po nocích se toulá a jediné dítě jí zemře po porodu. Manželský spor vyvrcholí, když muž po Marii chce, aby ručila svým statkem za jiného českého sedláka, který upadl do dluhů, což Marie moudře odmítá. Tou dobou se do vsi vrací odmítnutý nápadník Hans, jemuž umírá otec. Marie se s ním setká a „otevře mu své srdce“. Čeští sedláci pozvolna krachují, protože jsou špatní hospodáři, odcházejí ze vsi „jako žebráci“. Hans svolává bývalé německé statkáře a jejich děti, skupují své statky nazpět, Mariin manžel se nejprve ztratí a pak se utopí v Tiché Orlici. Marie a Hans si padnou do náruče, „svítí jim nejkrásnější slunce“ a „německá píseň opět zní krajem“.

I když publikace vyšla v nevelkém nákladu v lokálním nakladatelství, pravděpodobně se četla na shromáždění sudetských Němců. Zpráva o ní doputovala až do Chrudimi, respektive ke krajskému chrudimskému soudu, a soudce Josef Hrubeš (1860–1936)¹⁰ postupoval dle zákona o tisku č. 6/1863 říšského zákoníku. Definici deliktu vztahující se k obsahové stránce tištěných textů určoval trestní zákoník z roku 1852. Naši kauzy se týkal § 302, který se používal v případech národnostních, třídních a antisemitských útoků.¹¹ V Předlitavsku, tj. i v Království českém, byla předběžná cenzura zrušena již v roce 1848. Nejvyšší dohled nad tiskem mělo místodržitelství spolupracující s policejním ředitelstvím, státním zastupitelstvím a soudy. Naopak nejnižší instance, které směly nařizovat konfiskace a zásahy proti tisku, byla okresní hejtmanství a okresní policejní úřady.¹² Případná odvolání pak řešily krajské soudy.

Chrudimský soudce Josef Hrubeš pocházel z Vysokého Veselí na Jičínsku, po studiích se věnoval soudní kariéře, nastoupil jako praktikant u soudu v Jičíně, působil v Táboře, Českých Budějovicích, Kaplici, Kamenici nad Lipou, Novém Bydžově a od roku 1906 v Chrudimi, kde byl od roku 1918¹³ vrchním soudním radou a žil zde až do smrti.¹⁴ Dne 2. října 1913 Hrubeš rozhodl, že zmíněná publikace povzbuzuje obyvatele státu k nepřátelství, čímž byl spáchán přestupek proti veřejnému pořádku, a její další šíření bylo zakázáno. Součástí rozsudku byly přímo citované pasáže, které soud považoval za nepřijatelné. V jazykově českém tisku nebyla rozsudku věnována pozornost,¹⁵ bez dalšího komentáře jej uvedl pouze rakouský *Wiener Zeitung*.¹⁶ Tiskař a nakladatel Josef Czerny proti soudnímu rozhodnutí podal námitku, kterou chrudimský soud projednal dne 31. října 1913 a rozhodl, že se námitce nevyhovuje a dotčený rozsudek je potvrzen. Toto rozhodnutí bylo ovšem zcela bezpředmětné; soudce Hrubeš totiž netušil, co se odehrálo o dva dny dříve ve Vídni.

V poslanecké sněmovně říšské rady byla dne 29. října vznesena interpelace¹⁷ poslance Karla Hermana Wolfa (1862–1941), radikálního německého politika, a jeho 48 soudruhů, adresovaná ministru spravedlnosti, kterým byl Viktor rytíř z Hohenbuergeru (1857–1918). Mezi poslanci, kteří se pod interpelaci podepsali, se nacházeli např.

9 Autor samozřejmě netušil, jaký význam získá toto jméno o třicet let později.

10 KITZLER 1936, s. 3–4. Za poskytnuté informace děkujeme kolegyním z Regionálního muzea v Chrudimi Veronice Lánské a Janě Beranové.

11 WÖGERBAUER 2015, s. 490.

12 Tamtéž s. 490.

13 Prager Tagblatt 1918, s. 2.

14 KITZLER 1936, s. 3–4.

15 Byly excerpovány *Národní listy* ročník 53, jejich večerní vydání ročník 53, *Hlasý východočeský ročník* XIII. a *Chrudimský kraj* ročník II. Za ověření těchto informací patří dík Ivaně Pešoutové z oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea.

16 Amtsblatt 1913.

17 Anhang 1914, s. 16993–16994.

Rudolf Lodgmann z Auenu (1877–1962), Karl Urban (1855–1940), Martin Soukup (1853–1934), Adolf Bachman (1849–1914), Hans Damm (1860–1917), MUDr. Franz Kindermann (1842–1921), Paul Hofmann z Wellenhofu (1858–1944), Hans Kudlich (1849–1928), Ferdinand Seidl (1875–1915), Vinzenz Kraus (1865–1926), Alois Rieger (1869–1959), Hugo Albert (1862–1920), Josef Brunner (1861–1941), Josef Goll (1864–1924) a Gustav Borodinsky (1864–1934). Šlo o rakouské poslance a poslance z řad českých Němců, kteří byli členy různých politických stran.

Poslanec Wolf v úvodu interpelace sdělil, že v lanškrounském nakladatelství byla vydána kniha *Der Berghof*, která líčí obranný boj Němců proti Čechům v Orlických horách, následně přečetl chrudimským soudem označené pasáže a postěžoval si na zlomyslnost českého cenzora. Na závěr položil tři otázky: zda Jeho Excellence ministr spravedlnosti ví o tomto bezpříkladném umlčování tisku,¹⁸ zda je Jeho Excellence připravena vydat energický pokyn chrudimskému soudu, aby v budoucnosti již k takovým příkladům nedocházelo, a zda bude rozhodnutí soudu zrušeno. Ministr sám patřil k německým nacionalistům, pravděpodobně s poslancem Wolfem vnitřně souhlasil, ale podstata interpelace byla jinde. Wolfa a jeho soudruhy ve skutečnosti ministrový odpovědi ani nezajímaly. Podle § 28 tiskového zákona totiž stačilo žalovanou část textu veřejně přečíst v říšské radě nebo na zemském sněmu a po tomto ocitování orgánem politicky imunním bylo možné texty volně šířit. Ministerské schválení proto bylo pouhou formalitou.¹⁹

Po interpelaci (a imunizaci) Josef Czerny radostně vytiskl novou obálku díla, přidal před vlastní text poslaneckou interpelaci i zamítnutí jeho vlastní námitky soudcem Hruběšem. Jak již bylo řečeno, žádné noviny, ať už české, nebo německé, si tohoto případu nevšimly. Stowitschkova báseň tak byla sice povolena, ale zůstala na okraji zájmu veřejnosti.

Další osudy autora

Franz Stowitschek po maturitě na lanškrounském gymnáziu studoval rok v kněžském semináři ve Vídeňském Novém Městě (*Wiener Neustadt*). Na počátku první světové války působil jako vychovatel synů generálního ředitele lobkowiczských statků v Bílině, poté byl navzdory krátkozrakosti odveden na vojnu a sloužil na ruské a italské frontě, kde onemocněl malárií. Po válce studoval germanistiku a slavistiku v Praze. Jakmile svá studia ukončil, pracoval jako profesor německého a českého jazyka na vyšší škole v Rýmařově. Zároveň působil jako vlastivědný badatel, publicista i básník,²⁰ v roce 1922 založil *Beilage zur Römerstadt Zeitung „Römerstadter Ländchen“*. Mnoho let byl rýmařovským radním, psal městskou kroniku a vedl oddělení staveb ulic. Byl členem pěveckého, hudebního a tělocvičného spolku, v dalších se angažoval a vydával publikace o jejich činnosti.²¹

Stowitschek byl nejdříve studentem a následně přítelem Franze Spiny (1868–1938),²² který ovlivnil jeho politické směřování.²³ Spina byl jedním z čelných představitelů Německého svazu zemědělců (*Bund der Landwirte*, BdL), zastávajícího aktivistickou koncepci politiky, tj. akceptoval existenci Československé republiky. Německý svaz zemědělců byl nejsilnější občanskou německou stranou po roce 1920.²⁴ Od počátku třicátých let však počal navazovat kontakty s Henleinovým hnutím. Důležitou roli v tom hrál představitel agrární mládeže Gustav Hacker (1900–1979), který se snažil přerušit spolupráci strany

18 V originálu je použito slovo „Pressknebelung“, v doslovném překladu „nasazení roubíku tisku“.

19 WÖGERBAUER 2015, s. 492.

20 *Um einen Tropfen süßer Liebe*. Landskron: Josef Czerny, [1920].

21 Např. *Festschrift anlässlich des 60jährigen Bestandes der Freiwilligen Feuerwehr in Römerstadt*. Römerstadt 1930.

22 SLAPNICKA – LEMBERG – MELVILLE 2008, s. 197. Franz Spina zastával mezi lety 1926 a 1938 různá ministerská křesla v československé vládě (ministr veřejných prací, ministr bez portfeje).

23 Franz Stowitschek publikoval také biografii ve sborníku SCHOLZ 1928.

24 MALÍŘ 2005, s. 884.

s československou vládou. V lednu 1938 se pokusil Německý svaz zemědělců sloučit se Sudetoněmeckou stranou, což se mu podařilo až v březnu 1938 po anšlusu Rakouska. Spina, který činnost Sudetoněmecké strany kritizoval, se v důsledku toho vzdal všech funkcí a jeho poslanecký mandát převzal právě Hacker,²⁵ jenž se stal členem NSDAP.

V Německém svazu zemědělců se angažoval také Franz Stowitschek, který se stejně jako Spina postavil proti sloučení a prohlásil: „Budu v demokratickém státě dále pracovat tam, kam budu postaven a jak budu chtít sám, ať je již moje činnost někomu vítána, nebo ne. Teroru neustoupím.“²⁶ Následně stranu opustil, za své protihenleinovské postoje byl odsuzován a vyloučen z tělovýchovného spolku. V roce 1973 konstatovali jeho krajané: „Dnes můžeme bohužel říci, že dějinný vývoj mu dal za pravdu.“²⁷

Po připojení Sudet k Německu odešel Stowitschek s manželkou Hermínou a rodinou do Brna, později působil na reálném gymnáziu v Holešově. V září 1939 byl uvězněn na Špilberku a měl být převezen do Dachau. Protože však byl postižen trombózou, byl propuštěn, nicméně i nadále režimem střežen. V roce 1940 byl pensionován a vedl kurzy němčiny pro české státní úředníky. Díky svým předválečným politickým postojům nebyl v roce 1945 zařazen do odsunu a vrátil se do Orlických hor. Přesto chtěl sám odejít do Německa či Rakouska, zabránila mu v tom ale další těžká nemoc. Pak už šance na přesídlení zmizela. Živil se jako účetní v různých podnicích a v roce 1952 prodělal těžkou operaci žaludku.²⁸

Závěr života

Dne 24. června 1959 byl obžalován ve společném procesu s Františkem Neumanem a Janem Obstem. Obžalované spojovala německá národnost, příslušnost k bývalému Německému svazu zemědělců, nechuť k zakládání JZD²⁹ a nesouhlas s odsunem Němců. Obžalovaní údajně „podporovali revanšistické hnutí v NSR“, přispívali „k vyvolávání zášti proti občanům ČSR“ a poslouchali „štvavý zahraniční rozhlas“, jehož zprávy následně šířili. Zaujímal je „nenávistný postoj vůči lidové demokratickému zřízení v ČSR a počítali s politickým zvratem v naší zemi za pomoci vojenské intervence“. Stowitschkovi přitížilo, že „s nekalými úmysly [...] soustřeďoval údaje o tom, které osoby z řad německé národnosti přišly v roce 1945 o život“, „kteří byli oběšeni nebo zastřeleni, jak s těmito bylo ze strany Čechů hrubě a surově zacházeno“. Tyto seznamy byly orgány VB zajištěny. Obžalovaný Stowitschek se hájil, že seznam po roce 1945 vyhotovil z čistě kronikářského zájmu a bylo by nutné ho doplnit o zprávy z ostatních obcí.³⁰

Na Stowitschka pohlížel soud jako na příslušníka buržoazie, německého profesora a předválečného člena německého agrárního hnutí. Dále mu bylo kladeno za vinu, že udržoval písemný styk se Západem a podával „nepravdivé, zkreslené, pomlouvačné i jiné zprávy o poměrech v ČSR“ nevlastnímu otci Františka Neumana, který byl redaktorem v Německu vycházejícího sudetského časopisu *Heimatblatt*. Soud mu také vyčítal, že za druhé světové války vyučoval české úředníky německý jazyk podle Hitlerova díla *Mein Kampf*.³¹ Stowitschek naopak „pokoušel se tvrdit, že je ‚antifašistou‘“. Na jeho autorství díla *Der Berghof* si našťestí pro něj nikdo nevzpomněl.

25 Tamtéž s. 885.

26 FILIP 1993, s. 55.

27 Festschrift 1973, s. 80–81.

28 Mei Heemt 1953, s. 147.

29 Proces zapadá do konečné fáze kolektivizace venkova.

30 Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, fond Okresní soud Žamberk, (1839) 1850–1978. Lidový soud Žamberk, T 78/1959, Trestní spis proti Františku Neumanovi, s. 41 (nezpracovaný fond).

31 Tamtéž s. 59.

Všichni obžalovaní byli shledáni vinnými trestným činem „podpory a propagace fašismu a podobných hnutí dle paragrafu 83/1 trestního zákona“ a odsouzeni k trestu odnětí svobody; František Neuman a Jan Obst na čtyři roky a Franz Stowitschek na tři roky.³² Soud při svém rozhodování nevzal v potaz špatný zdravotní stav obžalovaného, který byl v té době umístěn ve vazební věznici v Hradci Králové. Lékaři ovšem na tento stav poukazovali: „Zemřít může z hodiny na hodinu.“³³ Přesto okresní prokurátor v Žamberku dr. Seko odmítl Stowitschka propustit.

Až krajský prokurátor dne 29. července 1959 přikázal, aby byl z vazby pro stařeckou sešlost a aterosklerózu propuštěn. Obžalovaní František Neuman a Jan Obst byli v květnu 1960 propuštěni na amnestii. Franz Stowitschek ovšem zemřel již 9. srpna 1959 v Pečíně nedaleko Rokytnice v Orlických horách a trestní řízení proti němu bylo zastaveno.³⁴

Franz Stowitschek byl vychován v jednoznačně německém prostředí, v mládí sice napsal ostře protičeskou publikaci, ale asi vlivem studia (možná i díky svému jménu) se jeho nacionální postoj otupoval, akceptoval demokratické zřízení Československé republiky a v těžkých okamžicích se dokázal vymezit proti vlastním spoluobčanům. Tím se stal pro režim nepohodlným, ale válku nakonec přežil bez fatální perzekuce, stejně jako zlomový rok 1945; nucenému odsunu se vyhnul. Protože politické i hospodářské poměry v jeho vlasti, za kterou považoval především oblast Orlických hor, byly velmi neutěšené, nenechával si svoji kritiku jen sám pro sebe. To ovšem režim netoleroval. Dalo by se říci, že „šakal a vlci“ ho nakonec dostali.

32 Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, fond Okresní soud Žamberk, (1839) 1850–1978. Lidový soud Žamberk, T 78/1959, Trestní spis proti Františku Neumanovi, s. 53 (nezpracovaný fond).

33 Tamtéž s. 67.

34 Tamtéž, s. 70.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, fond Okresní soud Žamberk, (1839) 1850–1978. Lidový soud Žamberk, T 78/1959, Trestní spis proti Františku Neumanovi (nezpracovaný fond).

PERIODIKA:

Amtsblatt 1913: *Amtsblatt zu Wiener Zeitung und Zentralanzeiger für Handel und Gewerbe*, 5. 10. 1913, Nr. 231, s. 403.

Anhang 1914: *Anhang zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1913*, XXI. Session, XII. Band, Wien 1914, 167 Sitzung.

KITZLER 1936: KITZLER, Edvard. Za vrchním radou Jos. Hrubešem. *Chrudimský kraj* 25, 5. 11. 1936, s. 3–4.

Prager Tagblatt 1918: Neue Oberlandesgerichtsräte, *Prager Tagblatt. Abend-Ausgabe* 43, 10. 1. 1918, Nr. 9, s. 2.

Mei Heemt 1953: *Mei Heimatbaltt Oberes Adlgerbirge – Grulicher Ländchen – Freisetel* 2, Mai 1953, Nr. 5, s. 147.

LITERATURA:

FILIP 1993: FILIP, Zdeněk. Německý hospodářský svaz v ČSR v roce 1938. *Slezský sborník* 91, 1993, č. 1–2, s. 54–62.

FESTSCHRIFT 1973: *Festschrift zur 100 Jahrfeir der landes-Ober-Realschule Römerstadt 1873–1973*. Wetzlar, 1973.

SLAPNICKA – LEMBERG – MELVILLE 2008: SLAPNICKA, Helmut – LEMBERG, Hans – MELVILLE, Ralph (eds.). *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder. Band IV. Lieferung 3, Sokol-Stefani* (2008). München: R. Oldenbourg, 2008.

COLLEGIUM CAROLINUM 2015: COLLEGIUM CAROLINUM – KUNŠTÁT, Miroslav a kol. (eds.). *Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmisches Länder. Band IV. Lieferung 5, Štercl-Stoderl*. München: Collegium Carolinum, 2015.

MALÍŘ 2005: MALÍŘ, Jiří. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–1938. Díl I*. Praha: Doplněk, 2005.

OSN 1906: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátý pátý díl, T–Tzschirner*. V Praze: Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1906.

STOWITSCHKEK 1913: STOWITSCHKEK, Franz. *Der Berghof*. Landskron: Druck und Verlag von Josef Czerny, 1913.

SCHOLZ 1928: SCHOLZ, Hugo. Der getreue Eckart seiner Schüler. In: SCHOLZ, Hugo (ed.) *Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch*. Braunau in Böhmen: Scholle-Verlag, 1928.

TROJAN – VAŇOUSEK 2022: TROJAN, Emil – VAŇOUSEK, Martin. *Tak přísahali... Partyzánský odboj v českém pohraničí v letech 1939–1945*. Brno: CPress, 2022.

URBAN 1991: URBAN, Otto. *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991.

VAVŘÍNEK 2007: VAVŘÍNEK, Karel. *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů*. Brandýs nad Labem: Martin, 2007.

WÖGERBAUER 2015: WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. Svazek I. 1749–2014*. Praha: Academia, 2015.